

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Павло Єремєєв

ІСТОРІЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ МОДЕРНОЇ ДОБИ ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

Методичні рекомендації
до практичних занять студентів другого курсу
історичного факультету

Електронне видання

Харків – 2023

Рецензенти:

С. В. Потрашков – доктор історичних наук, доцент кафедри історії Східної Європи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

С. С. Кушнарєв – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Східної Європи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 8 від 16 травня 2023 року)*

Є 70 **Єремєєв П. В.** Історія Східної Європи модерної доби та новітнього часу : методичні рекомендації до практичних занять студентів другого курсу історичного факультету [Електронне видання] / П. В. Єремєєв. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. – (PDF 20 с.)

Методичні рекомендації призначені для використання під час практичних занять студентам другого курсу історичного факультету в рамках навчальної дисципліни «Історія Східної Європи модерної доби та новітнього часу» (спеціальність 032 «Історія та археологія»). Вони дають змогу під час практичних занять зі студентами-істориками ознайомити їх з сучасними концепціями історії Східної Європи XIX століття, розвинути їхні навички роботи з науковою літературою та джерелами, вміння вести наукову дискусію.

УДК 94(4-11)"18/20"(072)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2023

© Єремєєв П. В., 2023

© Дончик І. М., макет обкладинки, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Концепт «Східна Європа» в інтелектуальному житті «довгого ХІХ століття».....	5
Тема 2. Дискусії щодо концепту «Східна Європа» у сучасній гуманітаристиці	5
Тема 3. Національне питання у Східній Європі кінця ХVІІІ – початку ХХ століття.....	7
Тема 4. Соціальні процеси на сході Європи у першій половині ХІХ століття	8
Тема 5. Економічні процеси на Сході Європи в першій половині ХІХ століття	9
Тема 6. Інтелектуальні процеси у Східній Європі початку ХІХ століття	10
Тема 7. Східна Європа у міжнародних відносинах початку ХІХ століття	12
Тема 8. Декабристський рух: ідеологія та практика змови	14
Тема 9. Політичні та ідеологічні процеси у Східній Європі другої чверті ХІХ століття.....	16
Тема 10. Східна Європа ХІХ століття в контексті теорії модернізації та світ-системного аналізу	18

ВСТУП

Метою практичних занять є розвиток у студентів навичок застосування сучасних наукових підходів до вивчення історії Східної Європи у ХІХ ст., формування вмінь працювати з науковою літературою та історичними джерелами, які дають змогу характеризувати суспільно-політичні, економічні та культурні процеси на Сході Європи. Також в рамках практичних завдань студенти мають оволодіти навичками наукового обговорення та популярного представлення сучасних проблем історичної науки.

Методичні рекомендації структуровані за проблемно-хронологічним принципом, звертається увага на обговорення тих питань історії Східної Європи ХІХ ст., що були переосмислені в останніх роботах українських, західноєвропейських та північноамериканських науковців або продовжують викликати дискусії в історіографії. Студентам пропонується порівняти аргументи істориків щодо низки проблем в історії східноєвропейського регіону ХІХ ст. та на основі доступних джерел і сучасних методів історичного дослідження обґрунтувати власну позицію щодо цих питань.

Події та процеси в регіоні розглядаються в контексті глобальної історії. Пропоновані до розгляду питання орієнтують студентів на широке використання міждисциплінарного підходу: окрім власне історичних праць, до розгляду подаються сучасні дослідження у галузі соціології, філософії та літературознавства, що дає змогу більш глибоко зрозуміти як характер процесів, які відбувалися у східноєвропейському регіоні у ХІХ ст., так і саме значення концепту «Східна Європа» в реаліях досліджуваного періоду.

Тема 1. КОНЦЕПТ «СХІДНА ЄВРОПА» В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ЖИТТІ «ДОВГОГО ХІХ СТОЛІТТЯ»

1. Спираючись на роботу Нормана Девіса «Європа. Історія», з'ясуйте, у який спосіб протягом історії змінювалися уявлення про східний кордон Європи. Що впливало на ці зміни?
2. Дайте визначення терміну «просвітництво». Спираючись на роботу Ларі Вульфа «Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва», покажіть, яким чином характерні риси просвітництва вплинули на конструювання образу «Східної Європи» європейськими інтелектуалами другої половини XVIII ст.
3. Спираючись на названу роботу Ларі Вульфа та статтю І. Д. Наджафова «Поняття “Східна Європа” у європейській інтелектуальній думці XVIII – початку XIX ст.», покажіть, у чому полягали відмінності у поглядах філософів-просвітників (зокрема, Вольтера та Руссо) на Російську імперію та Польщу. В якій мірі їхні погляди співпадають з сучасними науковими уявленнями?
4. Які помилки та перекирчування помічає Ларі Вульф у просвітницькій концепції Східної Європи?

Література

- Барвінська П. Становлення східноєвропейських студій та інтерпретації Східної Європи у Німецькій і Австро-Угорській імперіях. URL: <https://uamoderna.com/md/barvinska-east-europe-german-historiography>
- Вульф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленького. Київ : Часопис «Критика», 2009. 592 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Wolff_Larry/Vynaidennia_Skhidnoi_Yevropy/
- Дейвіс Н. Європа: Історія / пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Deivis_Norman/Yevropa_Istoriia/
- Каганов Ю. О. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2005. № 19. С. 333–341. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1600/1489>
- Наджафов І. Д. Поняття «Східна Європа» у європейській інтелектуальній думці XVIII – початку XIX ст. // Zaporizhzhia Historical Review. 2021. Vol. 5(57). С. 200–207. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/2361-Article%20Text-4162-2-10-20220218.pdf>

Тема 2. ДИСКУСІЇ ЩОДО КОНЦЕПТУ «СХІДНА ЄВРОПА» У СУЧАСНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

1. Ознайомтесь з післямовою Ярослава Грицака до книги Ларі Вульфа «Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва». З'ясуйте, які суспільно-політичні трансформації вплинули на популярність досліджень Ларі Вульфа. Що означає згаданий Ярославом Грицаком «занепад модернізаційних теорій» в історіографії 1980-х –

1990-х рр.? Чому роботу Ларі Вульфа щодо Східної Європи можна вважати проявом повороту до дискурсивного аналізу?»

2. Ознайомившись з рецензією польського історика Анджея Новака на працю Ларі Вульфа «Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва», покажіть, у чому полягає критика положень Ларі Вульфа з боку сучасних вчених. Чи вважаєте Ви цю критику справедливою?

3. Спираючись на роботу Едварда Саїда «Орієнталізм» дайте визначення цього терміна. З'ясуйте, в чому полягає критика положень Едварда Саїда (зверніть увагу на рецензію Брюса Тронтона щодо роботи «Defending the West: A Critique of Edward Said's Orientalism, by Ibn Warraq»)? Чи погоджуєтесь Ви з цією критикою? В якій мірі механізми формування західних уявлень щодо ісламського сходу та Східної Європи були схожими та взаємопов'язаними? У який спосіб формування уявлень про Схід стало чинником формування європейської ідентичності?

4. Покажіть, яким чином та під впливом яких факторів змінювалися уявлення про межі Східної Європи від кінця XVIII ст. до сучасності.

5. Порівняйте концепт «Східна Європа» з концептами «Центрально-Східна Європа» та «Північна Євразія». Який з названих концептів Вам видається найбільш придатним для використання у працях з історії. Чому?

Література

Вулф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленького. Київ : Часопис «Критика», 2009. 592 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Wolff_Larry/Vynaidennia_Skhidnoi_Yevropy/

Гаухман М. Сеанси читання «Нової імперської історії Північної Євразії». URL: <https://uamoderna.com/blogy/mikhailo-gaukhman/seansy-chytannia-novoyi-imperskoyi-istorii-pivnichnoyi-evrazii-1;> <https://uamoderna.com/blogy/mikhailo-gaukhman/seansy-chytannia-novoyi-imperskoyi-istorii-pivnichnoyi-evrazii-2>

Дейвіс Н. Європа: Історія / пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Deivis_Norman/Yevropa_Istoriia/

Каганов Ю. О. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2005. № 19. С. 333–341. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1600/1489>

Наджафов І. Д. Поняття «Східна Європа» у європейській інтелектуальній думці XVIII – початку XIX ст. // Zaporizhzhia Historical Review. 2021. Vol. 5(57). С. 200–207. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/2361-Article%20Text-4162-2-10-20220218.pdf>

Саїд Е. Орієнталізм / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Said_Edward/Orientalizm/

Nowak A. Review of Larry Wolff's book, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilizations on the Mind of the Enlightenment*. URL: https://www.researchgate.net/publication/348817551_Review_of_Larry_Wolff's_book_Inventing_Eastern_Europe_The_Map_of_Civilizations_on_the_Mind_of_the_Enlightenment

Thornton B. Review on the book: *Defending the West: A Critique of Edward Said's Orientalism, by Ibn Warraq* (Prometheus Books, 500 pp.). URL: <https://www.city-journal.org/html/golden-threads-9445.html>

Тема 3. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

1. Спираючись на довідникову літературу, з'ясуйте, які існують визначення поняття «нація»? Порівняйте терміни «етнос» та «нація». Спираючись на роботи Георгія Касьянова, Бенедикта Андерсона та Ларі Вульфа, покажіть, які існують теорії нації та націоналізму. В чому полягають їхні відмінності? Спираючись на конкретні факти покажіть, яка з теорій нації краще описує історичні процеси у Східній Європі в XIX ст. Чи коректною є характеристика Російської імперії як національної держави росіян?

2. Дайте визначення терміну «колонія». Наскільки Російську імперію кінця XVIII – першої половини XIX ст. можна вважати колоніальною? Ознайомившись з рекомендованою роботою Андреаса Каппелера (особливу увагу зверніть на сторінки 123–126) з'ясуйте, на основі яких фактів історик стверджує: «ярлик колоніальності не відповідав характерові доіндустріальної Російської імперії». Чи погоджуєтесь Ви з його аргументами?

3. Ознайомившись з розділом 6 рекомендованої роботи Андреаса Каппелера (с. 166–189), визначте спільні та відмінні риси національних рухів серед поляків, литовців, білорусів, латишів, естонців та фінів. Що означає фраза «через пару десятиліть після Січневого повстання польському національному рухові вдалося поступово перетворити шляхетську націю в сучасну націю»? Чи спостерігалися подібні процеси в інших національних рухах Східної Європи? Чому низка істориків вважає, що сучасна російська національна свідомість виникла у XVIII ст.?

4. Якою мірою схема Мирослава Гроха дозволяє описати закономірності розвитку національних рухів на Сході Європи кінця XVIII – першої половини XIX ст.?

5. У чому полягала специфіка становища євреїв на Сході Європи кінця XVIII – першої половини XIX ст.?

Література

Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 271 с. URL: <http://litopys.org.ua/anders/and.htm>

Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. Львів : Вид-во Католицького Українського університету, 2005. 360 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kappeler_Andreas/Rosiia_iak_polietnichna_imperiia/

Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>

Ковальов Д. Вплив царизму на зародження модерної нації у Фінляндії // Історія торгівлі, податків та мита. 2015. № 2 (12). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kovalov_Denys/Vplyv_tsaryzmu_na_zarodzhennia_modernoj_natsii_u_Finliandii/

Паньків М. Феномен російської імперії в працях сучасних польських дослідників // Дух і Літера. 2008. № 22. С. 158–178. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4777/Pankiv_fenomen_rosiiskoi_imperii.pdf?sequence=1

Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Тарашука. Київ : Основи, 1994. 224 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Smith_Anthony/Natsionalna_identychnist/

Тема 4. СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ НА СХОДІ ЄВРОПИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

1. Спираючись на матеріали лекцій та рекомендованої наукової літератури схарактеризуйте правовий статус дворянства, духовенства, міських та сільських обивателів на сході Європи у першій половині ХІХ ст. В чому полягали особливості правового статусу козаків, різночинців та однодворців.

2. Дайте визначення терміна «соціальний стан». Спираючись на роботи Грегорі Фріза, Міхаеля Кофіно та Еліс Віртшафтер, з'ясуйте, чому в сучасній історіографії ставиться під сумнів існування у Східній Європі станів у західноєвропейському сенсі цього слова. Порівняйте погляди названих вчених на соціальні процеси у Східній Європі першої половини ХІХ ст. В чому оцінки Грегорі Фріза, Міхаеля Конфіно та Еліс Віртшафтер співпадають, а в чому – відрізняються. Чиї оцінки Вам здаються більш переконливими? Чому?

3. Дайте визначення терміна «соціальний клас». Спираючись на роботу Ольги Куценко, з'ясуйте, в чому полягають основні підходи до розуміння цього терміна. Особливу увагу зверніть на відмінності марксистської, веберівської та бурдіанської концепцій класової диференціації. Спираючись на матеріали лекцій та рекомендованої літератури покажіть, які класи існували на сході Європи у першій половині ХІХ ст.? Якою мірою класові та станові межі співпадали?

Література

Бондаренко О. В. Міщанство Російської імперії дореформеної доби в дорадянській та радянській історіографіях // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Історичні науки. 2014. Вип. 19. С. 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2014_19_22.

Бондаренко О. В. Купецтво Російської імперії дореформеної доби (дореволюційна та радянська історіографія) // Гуржіївські історичні читання. 2011. Вип. 4. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2011_4_7.

Захарченко Є. Ю. Соціальний статус та юридичне становище провінційного парафіяльного духовенства Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Темат. вип.: Актуальні проблеми історії України. 2014. № 54 (1096). С. 56–63. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/14179>

Куценко О. Соціальні класи: соціологічні інтерпретації і підходи до вивчення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2014. Вип. 1. С. 69–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_soc_2014_1_14

Маркевич О. В. Правовий статус предводителя дворянства в Російській імперії // Збірник за матеріалами ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції». 2017. № 12. С. 10–14. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/24552/>

Confino M. The soslovie (estate) paradigm. Reflections on some open questions // Cahiers du Monde russe. 2008. Vol. 49, No. 4. P. 681–699. URL: <https://journals.openedition.org/monderusse/9502>

Freeze G. The Soslovie (Estate) Paradigm and Russian Social History // American Historical Review. 1986. Vol. 91 (1). P. 11–36. URL: https://moodle.swarthmore.edu/pluginfile.php/62980/mod_page/content/1/Week_01/freeze_soslovie.pdf

Wirschafter E. Social categories in Russian imperial history // Cahiers du Monde russe. 2009. Vol. 50. No. 1. Écrits personnels. Russie XVIIIe-XXe siècles. P. 231–250.

Тема 5. ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ НА СХОДІ ЄВРОПИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

1. Дайте визначення терміна «феодалізм». Спираючись на роботу Наталії Шліхти з'ясуйте, в чому полягали відмінності у розумінні донного терміна в радянській гуманітаристиці та у західних дослідженнях. Спираючись на конкретні факти покажіть, чи є коректним використовувати термін феодалізм для характеристики соціально-економічних реалій Східної Європи у першій половині ХІХ ст.

2. Дайте визначення терміна «капіталізм». Спираючись на конкретні факти покажіть, якою мірою капіталістичні елементи були присутні в економіці Східної Європи у першій половині ХІХ ст.

3. В історіографії поширене твердження, що у Східній Європі першої половини ХІХ ст. мала місце «криза кріпацтва». Водночас дослідник початку ХХ ст. Петро Струве, характеризуючи розвиток економіки дореформеного періоду, писав: «Кріпосне господарство робило успіхи, розвиваючись в різних напрямках і помітно ускладнюючись». Чи суперечать наведені вище твердження один одному? Що Ви розумієте під терміном «криза кріпацтва»? Чи можна таким чином характеризувати економічні процеси на Сході Європи у першій половині ХІХ ст.

4. Спираючись на матеріали лекцій та рекомендовані матеріали покажіть, яку роль відігравала політика держави та специфіка соціально-правових інституцій у промисловому розвитку Східної Європи першої половини ХІХ ст.

5. Схарактеризуйте розвиток транспортної мережі на Сході Європи у першій половині ХІХ ст. Порівняйте темпи розвитку залізничного сполучення у Східній Європі з ситуацією у західноєвропейських країнах та США. Прокоментуйте наступний уривок зі спогадів доньки імператора Миколи Першого Ольги щодо будівництва залізниць: «Вороги цих заходів були незліченні... У цих заходах бачили зародження нового революційного осередку, який міг призвести до нівелювання класів та інших, ще страшніших речей». Поясніть логіку подібних побоювань. З'ясуйте, наскільки вони були виправдані.

6. Схарактеризуйте розвиток фінансової системи у Східній Європі першої половини ХІХ ст. Як корелювалася вартість рубля асигнаціями та сріблом? Яку роль зіграла реформа Єгора Канкріна в історії фінансової системи?

Література:

Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності / пер. Олександр Дем'янчук. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.

Вітенко М. Д. Історія Росії. Від найдавніших часів до наших днів : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. 346 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/1573>

Головко О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження. Харків : СІМ, 2005. 448 с.

Історія Центрально-Східної Європи: посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / за ред. Л. Зашкільняка. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. 660 с.

«Малі розбіжності» Східної Європи доби імперій: інституції, економічний розвиток, периферійність / Центр міської історії, Львів. URL: <https://www.lvivcenter.org/discussions/the-little-divergence-2/>

Мордвінцев В. М. Історія Росії (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.): навч. посіб. Київ : Знання, 2013. 455 с.

Райт Е., Юркова О. Капіталізм // Енциклопедія історії України: Т. 4. Київ : Наукова думка, 2007. 528 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kapitalizm>

Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповн. Острог, 2010. 220 с.

Стрелко О. Г. Залізничне будівництво в Російській імперії (1836–1917): витоки та розвиток // Дослідження з історії техніки. 2014. Вип. 20. С. 51–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dzit_2014_20_9.

Шліхта Н. В. Радянська історіографія – західна наука: дискусії навколо концепції «Феодалізму» // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2008. Вип. 27. С. 214–224. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shlikhta_Nataliia/Radianska_istoriografiiia_zakhidna_nauka_dyskusii_navkolo_kontseptsii_Feodalizmu/

Dennison T., Nafziger S. Living Standards in Nineteenth-Century Russia // The Journal of Interdisciplinary History. 2013. Vol. 43. No. 3. P. 397–441. URL: <https://www.jstor.org/stable/41678708>

Dennison T. Contract enforcement in Russian serf society, 1750–1860 // The Economic History Review. 2013. Vol. 66. No. 3. P. 715–732. <https://www.jstor.org/stable/42922019>

Dennison T. Did serfdom matter? Russian rural society, 1750–1860 // Historical Research. 2006. Vol. 79. P. 74–89.

Тема 6. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПРОЦЕСИ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Спираючись на конспекти лекцій та рекомендовану літературу ознайомтесь зі змістом проєкту Михайла Сперанського. Дайте відповідь на такі питання:

1. Проаналізувавши суспільно-політичну ситуацію на Сході Європи на початку ХІХ ст., подумайте, чим була зумовлена потреба створення аналізованого проєкту. Яку роль відігравали ідеї Михайла Сперанського у політичному житті початку ХІХ ст., як вони співвідносилися з іншими реформами та проєктами реформ Олександра І.

2. Чи можна вважати проєкт Михайла Сперанського конституційним? Для відповіді на поставлене питання потрібно дати визначення терміна «конституція» і показати, наскільки проєкт Михайла Сперанського підходить або не підходить під це визначення.

3. Якою мірою в праці Михайла Сперанського проявилися ідеї, характерні для філософії епохи Просвітництва? Особливу увагу слід звернути на прояв ідей Шарля Монтеск'є в роботі Михайла Сперанського.

4. З'ясувавши значення терміна «лібералізм» (сучасне розуміння, а також використання цього терміна на початку XIX ст.), спробуйте визначити, якою мірою у проєкті Михайла Сперанського проявилися ліберальні віяння.

5. Чи згодні Ви з поширеною в історіографії тезою: «проєкт Сперанського передбачав введення буржуазних по суті норм при збереженні самодержавства»? Що означає термін «буржуазні норми»? Які ідеї, висловлені у проєкті Михайла Сперанського, історики іноді характеризують таким чином? Чому? Чи погоджуєтеся Ви з подібною характеристикою?

6. Яким було ставлення Михайла Сперанського до кріпосного права? Чому Михайло Сперанський не пропонував негайного скасування кріпацтва?

7. Які положення проєкту Михайла Сперанського викликали протидію багатьох представників дворянства? Чому?

Ознайомтесь з роботою американського історика Річарда Пайпса «Karamzin's Memoir on Ancient and Modern Russia: A Translation and Analysis» та дайте відповіді на такі питання:

1. Чи згодні Ви з поширеним в історіографії твердженням, що в праці Миколи Карамзіна позначені «найважливіші принципи політичного консерватизму»? Для цього з'ясуйте, які існують визначення терміна «консерватизм» та покажіть, чи відповідають ідеї Миколи Карамзіна даними визначенням.

2. Яким чином опис історичних фактів використовувався Миколою Карамзіним для обґрунтування необхідності самодержавної влади? Які історичні оцінки Миколи Карамзіна відповідають сучасним науковим уявленням, а які – вступають із ними у протиріччя?

3. Як оцінює Микола Карамзін сучасну йому зовнішню політику російського самодержавства? Згадавши обставини підписання та умови Тільзитського миру, подумайте, які підстави були в Миколи Карамзіна для такої характеристики цього договору: «Власна безпека є вищий закон у політиці: краще було б погодитися, щоб Наполеон взяв Шлезію, самий Берлін, ніж визнати Варшавське Герцогство».

4. Згадайте сутність міністерської реформи 1802 р. Як її оцінює Микола Карамзін? Чи погоджуєтеся Ви з його оцінками? Чому Микола Карамзін критикує створення Державної Ради у 1810 р.?

5. Яким було ставлення Миколи Карамзіна до кріпацтва?
6. Порівняйте погляди Михайла Сперанського та Миколи Карамзіна.
7. Інтереси якої суспільної групи відбивав у своїй роботі Микола Карамзін? Які саме ідеї публіциста були вигідні тій чи іншій соціальній групі?
8. Чи позначилися в роботі Миколи Карамзіна просвітницькі ідеали? Для цього потрібно згадати, які риси характерні для філософії Просвітництва, показати, чи проявилися вони в «Записці ...» Карамзіна.

Література

Ефремова Н. В. Проекти конституційної реформи в Російській імперії початку XIX ст.: їх характеристика та значення // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2012. № 1028. Серія «Право». Вип. № 12. С. 77–80. URL: <https://www.academia.edu/download/51874994/1028.pdf#page=77>

Мироненко О. М. Сперанський Михайло Михайлович // Юридична енциклопедія. Київ, 2003. Т. 5. С. 574–576.

Сперанський Михайло Михайлович // Політологічна енциклопедія: навч. посібник / укл.: А. О. Карасевич, Л. С. Шачковська. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. Кн. VII. С. 186–190. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shachkovska_Liubov/Politolohichna_entsyklopediia_Knyha_7_C-T.pdf

Темірова Н. Р. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки. Вінниця: ДонГУ імені Василя Стуса, 2019. 132 с. URL: <http://195.34.206.236/handle/123456789/538>

Pipes R. Karamzin's Memoir on Ancient and Modern Russia: A Translation and Analysis. University of Michigan Press, 2005. 284 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015062623338&view=1up&format=plaintext&seq=1>

Тема 7. СХІДНА ЄВРОПА У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Спираючись на конспекти лекцій та рекомендовану літературу, дайте відповідь на такі питання:

1. Проаналізувавши дипломатичну та військову активність Олександра Першого, покажіть, яким чином у зовнішньополітичній діяльності царя поєднувалося конструювання/захист «національних інтересів», вплив різноманітних придворних угруповань, задоволення особистих амбіцій тощо?

2. Якими були уявлення французької політичної еліти початку XIX ст. про Східну Європу? Які плани щодо Східної Європи мав Наполеон, якою була мета його кампанії 1812 року? Чому в сучасній історіографії твердження Ілька Борщака стосовно наполеонівської політики у Східній Європі піддаються критиці? Яку мету переслідував Ілько Борщак, створюючи міфи в даній царині?

3. Які аспекти російсько-французької війни 1812 р. та зарубіжного походу 1813–1814 рр. викликають дискусії в історіографії? Яку роль

у дискусіях істориків щодо даної проблематики відігравали суспільно-політичні обставини, доступ до джерел, зміни в методології досліджень. Спираючись на конкретні факти, обґрунтуйте власну точку зору стосовно цих питань?

4. Яку роль відігравав східноєвропейський регіон під час Віденського конгресу? В чому полягала мета створення Священного Союзу, якими були результати його діяльності?

5. Прокоментуйте наступні оцінки відомого американського державного діяча, дипломата та вченого Генрі Кіссінджера: *«Хоча Австрії була потрібна Росія як страхування від Франції, вона завжди з побоюванням ставилася до свого імпульсивного союзника, а особливо за схильність царя [Олександра Першого] брати на себе місію борця за святу справу... Для Меттерніха проблема, яку несла Росія, полягала не так у тому, щоб якось стримати її агресивність – така спроба виснажила б Австрію, скільки в тому, як стримати амбіції Росії... Спритність Меттерніха дозволила Австрії протягом цілого покоління здійснювати контроль над перебігом подій, перетворивши Росію, країну, яку він боявся, на партнера на основі єдності консервативних інтересів, а Великобританію, якій він довіряв, останній притулок для протидії викликам щодо балансу сил. Неминучий результат, проте, був відстрочений. І все-таки збереження держави, що відживає свій вік, на основі цінностей, несумісних із панівними тенденціями, що охопили весь світ навколо, і продовження йому життя на ціле століття саме по собі є чималим досягненням»*. Чи погоджуєтесь Ви з цими оцінками Генрі Кіссінджера? Чому автор характеризує Олександра Першого як імпульсивного союзника? На які факти він міг спиратися, пишучи про «схильність царя брати на себе місію борця за святу справу»? Спираючись на конкретні факти, покажіть, яким чином Меттерніх намагався «стримати амбіції Росії»? Наскільки успішними були ці спроби? Чому Генрі Кіссінджер характеризує Австрійську імперію як державу, «що відживає свій вік»? Які саме цінності в даному тексті названі «несумісними із панівними тенденціями»?

Література:

Ададуrow В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2018. 624 с.

Ададуrow В. Економічні інтереси на службі великої політики: проекти та спроби французького проникнення на південні ринки Російської імперії (1800–1812 роки) // Україна модерна. 2006. Т. 10. С. 20–36. URL: https://uamoderna.com/images/archiv/10/3_UM_10_Statti_Adadurov.pdf

Ададуrow В. Народження одного історичного міту: Проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака // Україна модерна. 2005. Т. 9. С. 212–236. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Adadurov_Vadym/Narodzhennia_odnoho_istorychnoho_mitu_problema_Napoleon_i_Ukraina_u_vysvitlenni_Ilka_Borschaka/

Ададуров В. Пришествія Наполеона, або Есе про конфлікт релігійних світоглядів у Центрально-Східній Європі на початку XIX ст. // Наукові записки УКУ. 2010. Ч. 2 : Історія. Вип. 1. С. 67–83. URL: <http://er.ucu.edu.ua:8080/bitstream/handle/1/123/Adadurov%20Napoleons%20Advent.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Захарчук О. М. Вплив аматорських досліджень Ілька Борщака на праці наполеонознавців // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17–18. С. 384–408. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zakharchuk_Oleh/Vplyv_amatorskykh_doslidzhen_Ilka_Borshchaka_na_pratsi_napoleonoznavtsiv/

Захарчук О. М. Зовнішня політика та дипломатія Наполеона Бонапарта в роботах сучасних вітчизняних істориків // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 1 (128). С. 23–29. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zakharchuk_Oleh/Zovnishnia_polityka_ta_dyplomatiiia_Napoleona_Bonaparta_v_robotakh_suchasnykh_vitchyznianskykh_istoryki.pdf

Захарчук О. М. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I до південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р. // Український історичний журнал. 2014. № 1. С. 169–187. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/107905>

Кіссинджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатько. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 930 с.

Ковальов Є. Рецензія на книгу Ададурова В. «Війна цивілізацій: Соціокультурна історія російського походу Наполеона» // Київські історичні студії. 2017. № 2. С. 115–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khs_2017_2_19

Потрашков С. В. Наполеонівська Франція і Україна: химерні уявлення, ілюзорні проекти, безпорадні дії. Рец. на кн.: «Наполеоніда» на Сході Європи : уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. : монографія / В. В. Ададуров. Львів : Вид-во Укр. католиц. ун-ту, 2007 // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. : до 80-річчя Харків. держ. акад. культури. Вип. 24. С. 282–286.

Gompert D., Binnendijk H. and Lin B. Napoleon's Invasion of Russia, 1812 // Blindness, Blunders, and Wars: what America and China can learn. RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2014. P. 41-52. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR768.html

Hollingsworth B. The Napoleonic Invasion of Russia and Recent Soviet Historical Writing // The Journal of Modern History. 1966. Vol. 38. No. 1. P. 38–52. URL: <https://www.jstor.org/stable/1876984>

Parker H. Why Did Napoleon Invade Russia? A Study in Motivation and the Interrelations of Personality and Social Structure // The Journal of Military History. 1990. Vol. 54. No. 2. P. 131–146. URL: <https://www.jstor.org/stable/1986039>

Wartman R. Myth and Memory—Imperial Evocations of 1812.: Alexander I and the Russian People // Visual Texts, Ceremonial Texts, Texts of Exploration: Collected Articles on the Representation of Russian Monarchy. 2013. P. 145–179. URL: https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_2012_num_83_4_8296

Тема 8. ДЕКАБРИСТСЬКИЙ РУХ: ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА ЗМОВИ

Спираючись на рекомендовану наукову літературу та матеріали лекцій, згадайте, коли і ким вперше був використаний термін «декабристи», які організації відносять до декабристських.

Визначте передумови та причини появи декабристського руху. Дайте відповіді на такі питання:

1. Якою мірою війна 1812 р. та закордонний похід російської армії створили передумови для формування декабристського руху?

2. Чи були погляди декабристів результатом впливу просвітницьких ідеалів та соціокультурних тенденцій, характерних для романтизму (для відповіді на це питання згадайте про характерні риси Просвітництва та романтизму)?

3. Чому низка істориків передумовою декабристського руху вважає зростання відчуття власної гідності серед представників дворянського стану після видання Жалуваної грамоти дворянству 1785 р.?

Також слід взяти до уваги моду на створення неформальних товариств у дворянському суспільстві початку ХІХ ст., протиріччя, що існували в суспільно-політичному та економічному житті початку ХІХ ст., а також поступовий відхід Олександра І від реформістського курсу. Поміркуйте, чи могли традиції палацових переворотів вплинути на плани декабристів і характер їхнього руху, яким чином революції в Іспанії та Італії справили вплив на декабристів?

Прослідковуючи появу та трансформацію організацій, які традиційно відносять до «переддекабристських» та декабристських, зверніть увагу, що останнім часом в історіографії здійснюються спроби переглянути усталені уявлення щодо генези декабристського руху.

Порівняйте проекти Микити Муравйова та Павла Пестеля за такими критеріями:

- передбачені в проєктах форма правління, політичний режим, тип державного устрою. Способи обґрунтування доцільності того чи іншого варіанту перетворень у цій сфері;

- шляхи вирішення селянського питання. Інтересам яких соціальних груп відповідали аналізовані проєкти?

- вплив різноманітних філософських та політичних ідей на проєкти Микити Муравйова та Павла Пестеля;

- ставлення Микити Муравйова та Павла Пестеля до етнічного різноманіття Східної Європи. Чи згодні Ви, що в «Руській Правді» Павла Пестеля проявилися ідеї російського націоналізму? Для відповіді на це питання з'ясуйте, що в сучасній історіографії розуміють під термінами «нація», «націоналізм», чи відповідають погляди Пестеля цим визначенням.

Спираючись на визначення терміна «радикалізм», визначте, чи можна вважати ідеї Павла Пестеля більш радикальними?

Спираючись на рекомендовану статтю Г. Д. Казьмирчука та Ю. В. Латиша, з'ясуйте, які аспекти історії декабристського руху продовжують викликати дискусії в історіографії. Особливу увагу зверніть на питання щодо участі вищих сановників імперії у змові декабристів. Які аргументи висувують прихильники протилежних точок зору стосовно даного питання? Обґрунтуйте власну позицію з цього приводу.

Яким чином історія декабристського руху ставала інструментом у політичних дебатах наступних періодів?

Література:

Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / за наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Київ : Ін-т іст. України НАН України; Київ. нац. унів-т імені Тараса Шевченка. 2005. Т. 4. 202 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kazmyrchuk_Hryhorii/Dekabrysty_v_Ukraini_doslidzhennia_i_materialy_Tom_4.pdf

Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / упор.: Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Київ : СПД Цимбаленко Є. С., 2009. Т. 6. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Latysh_Yurii/Dekabrysty_v_Ukraini_doslidzhennia_i_materialy_Tom_6.pdf

Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / упор.: Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. Д. Казьмирчук (відпов. ред.), О. П. Реєнт та ін. Київ : УкрСІЧ, 2012. Т. 7. 440 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Latysh_Yurii/Dekabrysty_v_Ukraini_doslidzhennia_i_materialy_Tom_7/

Казьмирчук Г. Д. Декабристи в Україні: досягнення і перспективи вивчення // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2001. Вип. 3. С. 7–21.

Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) // Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 50–65. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2005/6/3.pdf>

Тема 9. ПОЛІТИЧНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ XIX СТОЛІТТЯ

1. Політичний курси Миколи Першого в історіографії нерідко характеризують як реакційний. Давши визначення терміна «реакція» та спираючись на конкретні факти, доведіть або спростуйте цю оцінку.

2. Спираючись на рекомендовану літературу схарактеризуйте так звану «теорію офіційної народності» Сергія Уварова. Чи можна погодитися із поширеною в історіографії тезою про те, що ця формула стала основою ідеологічної програми Миколи I?

3. Чи погоджуєтесь Ви з такою оцінкою американського історика Річарда Вортмана: *«Уваров продовжував традицію XVIII ст. з його утилітарною легітимацією самодержавства як інституту, який створив і зберіг російську державу. Він ніколи не говорив про сакральну природу монархічної влади: самодержавство було для нього “необхідною умовою існування Імперії”. Православ'я інтерпретувалася ним не в термінах божественного одкровення, але як “запорука щастя громадського та сімейного”»*? Що означає твердження про «сакральну природу монархічної влади»?

4. Як Сергій Уваров характеризує поняття народності? Згадавши визначення терміна «нація», подумайте, яким чином Сергій Уваров поєднував конфесійно-династійний принцип легітимації держави з національним. Порівняйте концепцію «народності» Сергія Уварова з ідеями, на яких базувалися інші національні рухи (український, німецький, польський тощо) у різні періоди своєї історії.

5. Спираючись на рекомендовану роботу Надії Темірової, з'ясуйте, в чому полягала специфіка поглядів Михайла Погодіна на історію Східної Європи. Згадайте сутність суперечок стосовно «Норманської теорії» похо-

дження Русі. Яку позицію займав Михайло Погодін у цих суперечках? Яким чином уявлення Михайла Погодіна стосовно утворення Київської Русі пов'язані з його ідеями про унікальність російського історичного шляху? Порівняйте історичні оцінки Михайла Погодіна з сучасними підходами до розуміння історії.

6. Згадайте основні віхи біографії Петра Чаадаєва, час та обставини написання і опублікування його «Філософічних листів» і «Апології божевільного». Яку реакцію в суспільстві викликали ці тексти? Чому?

7. Зверніть увагу на наступні міркування Петра Чаадаєва: *«Усі народи мають період бурхливих хвилювань, пристрасного занепокоєння, діяльності без обдуманих намірів. Люди в такий час блукають світом і дух їх блукає. Це час великих спонукань, великих звершень, великих пристрасстей у народів. Вони тоді шаленіють без чіткого приводу, але не без користі для майбутніх поколінь. Всі суспільства пройшли через такі періоди, коли виробляються найяскравіші спогади, свої чудеса, своя поезія, свої найсильніші та найплідніші ідеї. У цьому й закладаються необхідні суспільні підвалини. Без цього вони не зберегли б у своїй пам'яті нічого, що можна було б полюбити, до чого пристраснитися, вони були б прив'язані лише до праху своєї землі. Ця захоплююча епоха історія народів, це їх молодість; цей час, коли найсильніше розвиваються їхні обдарування, і пам'ять про неї становить відраду і повчання їхнього зрілого віку. Ми, навпаки, не мали нічого подібного. Спочатку дике варварство, потім грубі забобони, далі іноземне панування, жорстоке і принизливе, дух якого національна влада згодом успадкувала, – ось сумна історія нашої юності. Періоду діяльності, що б'є через край діяльності, кипучої гри моральних сил народу – нічого подібного в нас не було. Епоха нашого соціального життя, що відповідає цьому віку, була наповнена тьманим і похмурым існуванням без сили, без енергії, що одухотворюється лише злочинами і пом'якшується лише рабством. Жодних чарівних спогадів, жодних чарівних образів у пам'яті, жодних дієвих настанов у національній традиції. Окиньте поглядом всі прожиті століття, всі зайняті нами простори, і Ви не знайдете жодного спогаду, що приковує до себе, жодного поважного пам'ятника, який би владно говорив про минуле і малював його жваво і картинно. Ми живемо лише в обмеженому сьогоденні без минулого і без майбутнього, серед плоского застою. І якщо ми іноді хвилюємося, то не в очікуванні чи не з побажанням якогось спільного блага, а в дитячій легковажності немовляти, коли воно тягнеться і простягає руки до брязкальця, яке йому показує годувальниця». На які факти міг спиратися Петро Чаадаєв, даючи подібні оцінки? Якою мірою вони можуть вважатися обґрунтованими?*

8. Прокоментуйте наступний уривок з «Філософічного листа» Петра Чаадаєва: *«Колись велика людина надумала нас цивілізувати, і для того, щоб заохотити до освіти, кинула нам плащ цивілізації; ми підняли плащ,*

але до освіти не торкнулися. Інший раз інший великий монарх, долучаючи нас до свого славного призначення, провів нас переможцями від краю до краю Європи; повернувшись додому з цієї тріумфальної ходи по найосвіченіших країнах світу, ми принесли з собою лише погані ідеї та згубні помилки, наслідком яких було незмірне лихо, що відкинуло нас назад на півстоліття. У крові ми маємо щось, що відкидає всякий справжній прогрес». Які історичні факти згадує автор у цьому уривку? Чи погоджуєтеся Ви з його оцінками?

9. Спираючись на рекомендовані роботи Терези Оболевич, Сергія Шейко та Олени Колодій, з'ясуйте, яку роль відігравала релігія в ідеях Петра Чаадаєва.

10. Порівняйте погляди західників та слов'янофілів. Згадавши визначення термінів «лібералізм» та «консерватизм», з'ясуйте, якою мірою ці поняття коректно використовувати стосовно слов'янофільства та західництва.

Література:

Бевзюк Є., Котляр О. Імперська ідеологія як принцип модернізації інформаційного середовища // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2022. Вип. 1 (46). С. 128–139. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46972>

Житарюк М. Г. Глобалізм думки і чину П. Я. Чаадаєва, або Про російський націонал-шовінізм, а не цивілізаційний європоцентризм // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2020. Випуск 47. С. 224–237. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/10521-20302-1-PB.pdf>

Каплін О., Гончаров Г. «Класичні», «істинні» слов'янофіли і слов'янофільство у спадщині, тлумачінні і розумінні російських емігрантів (1920-ті рр.) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2022. № 61. С. 219–242. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/21254/19865>

Темірова Н. Р. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 132 с. URL: <http://195.34.206.236/handle/123456789/538>

Чаадаєв П. Я. Філософічні листи. Апологія божевільного. Уривки та різні думки (1828–1850-ті роки) / пер. укр. М. Житарюк. Львів: [б.в.], 2005. 168 с.

Шейко С., Колодій О. Становлення концепції свободи волі людини у філософії історії П. Чаадаєва // Філософські обрії. 2019. № 41. С. 19–33.

Obolevitch T. "The Madman" Appeals to Faith and Reason. On the Relationship between Fides and Ratio in the Oeuvres of Peter Chaadaev // Peter Chaadaev Between the Love of Fatherland and the Love of Truth, eds. by Artur Mrówczyński-Van Allen, Teresa Obolevitch, and Paweł Rojek, Eugene, OR: Pickwick Publications 2018. P. 55–72.

Wortman R. Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995. xiii + 432 pp.

Wortman R. The Power of Language and Rethoric in Russian Political History. Charismatic Words from the 18th to the 21st Centuries. Bloomsbury Academic, 2018.

Тема 10. СХІДНА ЄВРОПА ХІХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА СВІТ-СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

1. Ознайомившись з рекомендованою науковою літературою, схарактеризуйте основні положення теорії модернізації та світ-системного підходу. Зверніть увагу на критику цих теорій, модифікацію даних підходів

у суспільствознавстві. Серед іншого, ознайомтесь зі специфікою теорії «множинних модернізацій» Шмуеля Айзенштадта, з'ясуйте значення терміна «наздоганяюча модернізація».

2. Спираючись на конкретні факти з історії Східної Європи у ХІХ ст., покажіть, якою мірою історичний розвиток регіону відповідав тим закономірностям, що описані в рамках названих теоретичних підходів. Зробіть висновок щодо того, чи може теорія модернізації та світ-системний підхід дати змогу глибше зрозуміти логіку тих процесів, що відбувалися у східноєвропейському регіоні.

3. Чи може дослідження історії Східної Європи допомогти поглибити й уточнити наукові уявлення про ті загальні суспільствознавчі закономірності, що вивчаються й описуються у рамках теорії модернізації та світ-системного підходу?

4. Порівнявши історичні процеси у Східній Європі ХІХ ст. із глобальним тенденціям цього часу, покажіть, у чому полягала специфіка регіону та які причини цієї специфіки.

Література:

Валесян С. В. Проблема центру та периферії в історичному капіталізмі: світ-системний аналіз // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2018. № 32. С. 19–22. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/10909>

Головко В. Критика теорії модернізації в західній гуманітарній думці // Проблеми історії України: Факти судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. 2004. Вип. 11. С. 129–143. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/50813>

Головко В. Російська модернізація: історіографія 2000-х років // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2004. № 12. С. 3–20. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/50929/01-Golovko.pdf?sequence=1>

Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 388 с. URL: <http://surl.li/frrtc>

Кутаєв П. Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм соціологічного дискурсу. Київ : Сталь, 2005. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_725_83549299.pdf

Ніколаєв Є. Б. Світ-системний аналіз Уоллестайна як сучасний методологічний підхід до аналізу розвитку світового господарства // Людина і політика. 2002. № 6. С. 121–132. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/1326/World-Systems%20Analysis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Поліщук Юрій. Модернізація як теоретичний концепт: витоки, становлення, сучасні виклики // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України. 2015. Том 4. Вип. 78. С. 194–207.

Fourie E. A future for the theory of multiple modernities: Insights from the new modernization theory // Social Science Information. 2012 Vol. 51. Issue 1. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0539018411425850>

Електронне навчальне видання
комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимі

Єремєєв Павло Вікторович

**ІСТОРІЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ МОДЕРНОЇ ДОБИ
ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ**

Методичні рекомендації
до практичних занять студентів другого курсу
історичного факультету

Коректор *Л. Є. Стешенко*
Комп'ютерне верстання *В. В. Савінкова*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Підписано до видання 16.05.2023 р. Гарнітура Times New Roman.
Обсяг 0,109 Мб. Зам. № 84/23.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна